

NAIRA HAKOBYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences

Doctor of Psychological Sciences, Professor

LILIT KHACHATRYAN

Psy-life Psychological Support Center

**PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF NEUROSIS AND THE APPLICATION
OF PSYCHOTHERAPEUTIC APPROACHES**

The article presents and discusses various psychological interpretations and neurosis mechanisms. More effective applied psychotherapeutic approaches are introduced and analyzed.

ՄԵԼՍ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Խ. Աբովյանի անվ.ՀՊՄՀ հոգեբանության ամբիոն

ԼԻԼԻԹ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

Խ. Աբովյանի անվ.ՀՊՄՀ հոգեբանության ամբիոն

ԼԻԼԻԹ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվ.ՀՊՄՀ հոգեբանության ամբիոնի ասպիրանտ

**ԱՆՁԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԳՈՐԾԱՌՆԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Հոդվածում քննարկվում են կենսագործունեության անբարենպաստ պայմաններում սովորողների հոգեբանական անվտանգության համակարգերի հոգեֆիզիոլոգիական փոփոխությունների առանձնահատկությունները: Հետազոտական ճանապարհով բացահայտվել են անձի հոգեբանական անվտանգության ապահովման ֆունկցիոնալ կախվածության պատճառականությունները՝ անձի առողջական, հուզական, զգայաշարժական, հոգեկան աշխատունակության առանձնահատկություններից:

Հանգուցային բառեր՝ հոգեբանական անվտանգություն, ֆունկցիոնալ վիճակ, ֆունկցիոնալ համագործակցություն, հոգեկան աշխատունակություն, հոգեկան հավասարակշռություն:

Վերջին տասնամյակներում ՀՀ տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական փոփոխությունները, հարևանների հետ հարաբերությունների լարվածությունը, գործազրկությունն ու բազմաթիվ մարտահրավերներ ազդաբնակչության լայն զանգվածների, հատկապես սովորողների հոգեբանական անվտանգության ապահովվածության առումով հանդիսանում են լուրջ սպառնալիքներ: Հոգեբանական անվտանգության զգացումը անձի բազային պահանջմունքներից մեկն է, նրա ամբողջականության պահպանման, հոգեկան առողջության ցուցանիշներից մեկը: Հոգեբանական անվտանգությունը անձի բազմակողմանի ապահովվածության, պաշտպանվածության զգացումն

է, կայուն մտահոգությունների, վախերի բացակայություն, ընդհանուր և հոգեկան առողջության օպտիմալ դրսևորում, գործունեության արդյունավետություն, երջանիկ կյանքի զգացում [1, էջ 57]: Հոգեբանական անվտանգությունը հոգեֆիզիոլոգիական փխրուն վիճակ է և ուղիղ կախվածություն ունի անձի հոգեկան առողջության բնութագրից: Ցանկացած իրադրությունում, առավել ևս անձի համար ճգնաժամային, արտակարգ իրավիճակներում հոգեկան առողջության հոգեֆիզիոլոգիական բնութագրերի փոփոխությունները պայմանավորված են զանազան վնասվածքների, իրադարձությունների, հիվանդությունների ազդեցություններով: Այդպիսի դրսևորումները գնահատվում են որպես հետվնասվածքային սթրեսային խանգարումներ (ՀՎՄԽ) Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) [1, 4, 5]: Հարկ է նշել, որ ՀՎՄԽ-ների վտանգավորությունը դրանց թաքնված լինելու մեջ է, որը միջնորդավորված դրսևորվում է օրգանիզմի զգայական, ճանաչողական, ֆունկցիոնալ մակարդակներում: ՀՎՄԽ-ները անձի հոգեբանական անվտանգության ապահովվածության սուբյեկտիվ զգացման կորստի հիմնական պատճառներից մեկն են [1, 7]: Այդ երևույթները առավել ցայտուն դրսևորվում են սովորող պատանիների և երիտասարդների շրջանում:

Արցախյան հերոսամարտերից մինչ օրս հայտնի պատճառներով ՀՎՄԽ-ները դրսևորվում են սահմանամերձ գոտու, ինչպես նաև քաղաքաբնակ մարդկանց լայն զանգվածների շրջանում [1, 6, 10]: Հոգեբանական անվտանգության, առավել ևս սթրես գործոններին դիմակայման առումով՝ առանձնապես ապահովված չեն նաև սովորող պատանիներն ու երիտասարդները: ՀՀ տարբեր տարածաշրջաններից մայրաքաղաքի և կենտրոնական քաղաքների բուհերում սովորող պատանիների ու երիտասարդների մի մասը չի տիրապետում քաղաքային ապրելակերպին: Մյուս կողմից՝ քաղաքային վախերի պայմաններում նրանք մշտապես գտնվում են հոգեբանական լարվածության, անհարմարվածության, ուսումնական ու կենցաղային սթրեսի վիճակում [3, 8, 10]:

Ինչպես ցույց են տալիս մասնագիտական գրականության վերլուծություններն ու էքսպերտ հարցման արդյունքները, կենսագործունեության անբարենպաստ պայմաններում ապրող սովորողների հոգեբանական անվտանգության բնութագրերը գտնվում են դինամիկ փոփոխության վիճակում [2, 3, 5, 7]: Հաշվի առնելով նման պայմաններում սովորողների հոգեբանական անվտանգության սուբյեկտիվ զգացման իրողությունն ու հոգեֆիզիոլոգիական կառույցների համագործակցված դրսևորման անհրաժեշտությունը, նպատակ ենք դրել հետազոտել կենսագործունեության անբարենպաստ պայմաններում սովորողների անձի հոգեբանական անվտանգության համակարգի գործառնական փոփոխությունների առանձնահատկությունները:

Սովորողների հոգեբանական անվտանգության հիմնախնդրի ուսումնասիրման նկատմամբ ունեցել ենք համալիր մոտեցում՝ առաջնությունը տալով անձի առողջական, զգայաշարժական, հուզական, հոգեկան աշխատունակության և գործառության այլ առանձնահատկությունների հետազոտմանը, որում առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները.

1. կրթական համակարգի առանձնահատկությունների, առկա և հավանական սպառնալիքների, վտանգների, դրանց առանձնահատկությունների ուսումնասիրում, ազդեցության հոգեֆիզիոլոգիական հետևանքների բացահայտում,

2. մայրաքաղաքում և ՀՀ տարբեր շրջաններում ապրող սովորողների ապրելակերպին զուգակցվող իրական և հավանական վտանգների, սպառնալիքների, ընդհանուր և հոգեկան առողջության փոփոխությունների, օրգանիզմի ֆունկցիոնալ վիճակների ձևափոխման առանձնահատկությունների ուսումնասիրում:

Հետազոտությանը մասնակցել են ՀՀ Տավուշի մարզի տարբեր դպրոցներում սովորող 15-17 տարեկան ավագ դպրոցի 20 աշակերտներ, ինչպես նաև ԵՊՀ-ի Իջևանի մասնաճյուղի 20 ուսանողներ: Ընտրված համակազմում ընդգրկված պատանիներն ու կազմել են հետազոտության հիմնական խումբը: Ստուգիչ խմբում ընդգրկվել են Երևանի դպրոցներում սովորող 20 աշակերտներ, ինչպես նաև ՀՊՄՀ-ի հոգեբանության ֆակուլտետում սովորող Երևանաբնակ 20 ուսանողներ: Խմբերում հավասարապես պահպանվել է տղաների և աղջիկների քանակությունը: Ընդհանուր առմամբ՝ հիմնական և ստուգիչ խմբերում ընդգրկվել են 80 սովորողներ:

Հետազոտության հիմնական առարկան սովորողների հոգեբանական տեղաշարժերի բնորոշ առանձնահատկություններն են՝ նրանց հոգեկան առողջության, օրգանիզմի ֆունկցիոնալ հնարավորությունների առանձնահատկությունները, (հոգեկան աշխատունակության, զգայաշարժողական կարողությունների կենտրոնացման հնարավորությունների, նյարդային գործընթացների աշխատունակության, և տազնապայնության դրսևորումները և այլն): Հետազոտությունները կազմակերպվել են տեղերում՝ դասերից հետո:

Սովորողների հոգեբանական անվտանգության հիմնախնդրի ուսումնասիրության հարցում իրենց նշանակալի տեղն ունեն տազնապայնության մակարդակի դրսևորումները [1, 9, 10]: Այսպիսի վիճակում սովորաբար հապաղում, հետին պլան են մղվում անձի կոգնիտիվ գործընթացները, գիտակցության ֆունկցիոնալ դրսևորումների արդյունավետությունը վերահսկող, ինքնակարգավորող ու կողմնորոշող հակազդումները:

Սովորողների տազնապայնության մակարդակի ուսումնասիրությունները իրականացվել են Չ.Դ. Սպիրերգեր, Յու.Լ. Հանինի մեթոդիկայի միջոցով [9, էջ՝ 221]: Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ սահմանամերձ գոտու հիմնական խումբ հանդիսացող աշակերտների և ուսանողների իրավիճակային տազնապայն մակարդակը գտնվում է սանդղակի շատ բարձր մակարդակում: Այն համապատասխանաբար աշակերտների մոտ կազմում է՝ 60% (12 մարդ), իսկ ուսանողների խմբում՝ 65% (13 մարդ): Անձնային տազնապայնությունը աշակերտների մոտ կազմում է 55(11 մարդ), ուսանողների մոտ՝ 60% (12 մարդ):

Երևանաբնակ, ստուգիչ ստուգիչ խումբ հանդիսացող աշակերտների անձնային տազնապայնության միջին մակարդակը կազմում է 40% (8 մարդ), իրավիճակայինը՝ 45 % (9 մարդ): Ուսանողների խմբում անձնային տազնա-

պայնության մակարդակը կազմում է 40% (8 մարդ), իրավիճակայինը՝ 45% (9 մարդ): Համաձայն ստացված տվյալների՝ ստուգիչ խմբերում և՛ անձնային, և՛ իրադրական տագնապայնության ցուցանիշների գործակիցներում դիտարկվում է տագնապայնության միջին կամ չափավոր մակարդակ:

Սովորողների հոգեբանական անվտանգության բազմակողմանի բնութագիր են հանդիսանում հետվնասվածքային փոփոխությունների ցուցանիշները: Դրանք հաստատվում են անձի շարժունակության, գործողությունների հստակության, համագործակցության հոգեֆիզիոլոգիական չափումների արդյունքով: Շարժունակությունը անձի ընդհանուր և հոգեկան առողջության, ինչպես նաև տվյալ պահին նրա հոգեկան հնարավորությունների կարևոր բնութագրերից մեկն է: Պարզ շարժողական գործողությունների չափումները իրականացվել են գրաֆիկական տեսլահանգ-թեստի միջոցով [9, էջ 528-530]:

Հետազոտության արդյունքների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ հիմնական խմբի սովորողների սխալների աճի դինամիկան արտահայտվում է հետևյալ կերպ. Առաջին փորձի սխալները կազմում են $21 \pm 4,2$, հինգ փորձերի միջին արդյունքը կազմում է՝ $25 \pm 3,9$: Աշակերտների մոտ առաջին և հինգերորդ փորձերի ընթացքում կատարված սխալների միջին քանակությունը կազմում է՝ $15 \pm 2,2$ և $21 \pm 4,3$: Հիմնական խմբի ուսանող պատանիների հինգ փորձերի միջին արդյունքը կազմում է՝ $25 \pm 3,9$: Առաջին և հինգերորդ փորձերի ընթացքում կատարված սխալների քանակությունը ուսանողների մոտ կազմում է՝ $15 \pm 2,2$ և $21 \pm 4,3$:

Ստուգիչ խմբերի սխալների արտահայտվածությունը հետևյալն է. երևանաբնակ ուսանողների խմբում առաջին փորձից հետո գրանցվել է $12 \pm 2,2$ սխալ, հինգ փորձերի միջին սխալը կազմում է $11 \pm 2,5$: Արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հենց թեստավորման երրորդ տարբերակում էլ ստուգիչ խմբի ուսանողները առավելապես աչքի են ընկնում իրենց կայունությամբ, մինչև վերջ հնարավորությունների պահպանման ունակությամբ: Ստացված արդյունքների հիման վրա կարելի է դատողություններ անել նաև սովորողների նյարդային գործընթացների տևական լարվածության, անձի հոգեկան ոլորտի աշխատունակության, օրգանիզմի հավասարակշռության պահպանման, ինչպես նաև գործունեության արդյունավետության մակարդակն ապահովող համակարգերի ֆունկցիոնալ համագործակցության հնարավորությունների վերաբերյալ (զգայական, կոորդինացնող, հուզական, նյարդային և այլն [2, 6, 9]: Ստացված տվյալների հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ սահմանամերձ գոտու սովորողները պատասխանատու գործողությունների իրականացման, համարձակ վճիռների կայացման, արգելքների հաղթահարման, օրգանիզմի մոբիլիզացիոն կարողությունների ցուցադրման մեջ դրսևորում են զգուշավորություն, կաշկանդվածություն, առավելագույն հնարավորությունների ներդրման անկարողություն:

Հետազոտվող համակազմի հոգեֆիզիոլոգիական բնութագրերի այդպիսի արտահայտվածությունը մեկնաբանվում է նրանց միջավայրում գոյություն ունեցող տևական լարվածությամբ, բազմաթիվ վտանգների, սպառնալիքների գոյությամբ: Այսպիսի բնութագրերը համապատասխանում են Հ.Սելյեի ընդ-

հանուր հարմարողական համախտանիշի սպառման փուլի հոգեֆիզիոլոգիական բնութագրերին [5, 6, 8]: Ինչպես վկայում են գրականության վերլուծության տվյալները, երկարատև այսպիսի վիճակը հանգեցնում է օրգանիզմի պահեստային հնարավորությունների աստիճանական անկման և արդյունքում ստեղծում հոգեֆիզիոլոգիական համակարգերի ֆունկցիոնալ հնարավորությունների սպառման վիճակ [1, 3, 8, 10]:

Հիմնական հետազոտական խմբերում ընդգրկված անձանց հոգեմարմնական փոփոխությունները անձի կառուցվածքում դրսևորվում են շարժումների համագործակցության, դրանց կառավարման ֆունկցիաների խանգարմամբ, շարժողական ու մոբիլիզացիոն կարողությունների ֆունկցիոնալ անկմամբ, հոգեկան աշխատունակության, ուշադրության ու հիշողության գործընթացների ակտիվության մակարդակների անկմամբ, սոցիալական շփումների նվազմամբ, մեղքի զգացումի, հուզական անկայունության, անվստահության, լարվածության, իմպուլսիվության, թշնամանքի, ագրեսիվության դրսևորումներով: Վերջիններս սովորողների համար հանդիսանում են առողջության ու կյանքի իմաստի վերաբերյալ ցածր ինքնագնահատականի ձևավորման հիմք, անձնական երջանկության պատկերացումների վերաբերյալ ինքնագնահատականի կորստի պատճառ:

Հետազոտության արդյունքում ձևակերպվել են հետևյալ եզրակացությունները.

- Հոգեբանական անվտանգության կորստի զգացումը դրսևորվում է սովորողների կողմից իրականության օբեկտիվ գնահատման անկարողությամբ, սեփական վախերի ակցենտավորմամբ և դրանցում հարմարվողականության ձգտմամբ (կոմֆորմիստական գծերի ձևավորում), կամ որպես միջավայրի սպառնալիքների բազմազանության հետապնդումից մշտական փախուստի միտմամբ:

- Սահմանամերձ գոտում ապրող սովորողների պայքարի անկարողությունն ու ինքնուրույնության կորստի արդյունքում ձևավորված օտարվածության ամրակայված զգացումը սովորողների մոտ արտահայտվում է որպես հոգեբանական անվտանգության կորստի վիճակ, որում օրգանիզմը իր ամբողջականության պահպանմանն ուղղված՝ ցուցաբերում է չնախատեսված հոգեֆիզիոլոգիական հակազդումների բազմազանություն:

Հոգեբանական անվտանգության կորստի վիճակում սովորողների կողմից իրականությունը գնահատվում է որպես կենսագործունեության համար խորթ միջավայր, որում ամեն ինչ կասկածելի է, որում նրանք իրեն զգում է օտարված:

- Կիրառական տեսանկյունից՝ սովորողների հոգեբանական անվտանգության հիմնախնդիրը ոչ միայն անձի իրադրական վիճակի նկատմամբ մասնագետների կողմից ցուցաբերվելիք միջամտության անհրաժեշտություն է, կամ սովորողների կողմից հոգեբանական անվտանգության կորստի սուբյեկտիվ զգացում, այլև նրանց կողմից սեփական օրգանիզմի հակազդումների փոփոխության, դրանց օբեկտիվ գնահատման, բացասական հոգեվի-

ճակների, սուրբեկտիվ զգացումների ինքնուրույն կարգավորման ու կառավարման կարողունակություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Մկրտումյան Մ. Պ.** Արտակարգ իրավիճակների հոգեբանության կանխարգելման և վերականգնողական հիմնախնդիրները: Երևան, 2008թ. 320էջ:
2. **Айпервуд М.М.** Полноценная жизнь инвалида.- М.: Педагогика,1991. -88с.
3. **Громбах С.М.** Школа и психическое здооевье учащихся.- М.: Медицина, 1988. - 272с .
4. **Кадыров Р.В.** Посттравматическое стрессовое расстройство /PTSD/. – СПб:Речь,2012. -448с.
5. **Калшед Д.** Внутренний мир травмы. М. Акад. Книг.,2007.-368с.
6. **Малкина-Пых И.Г.** Экстремальные ситуации.- М. Эксмо, 2006. -960с.
7. **Пятницкая, Е. В.** Психология травматического стресса : Учеб.пособие. — Балашов : Николаев, 2007. — 140 с.
8. **Раен А.А., Кудашов А.р., Баранов А.А.** Психология Адаптации личности.- СПб, 2006. -
9. **Райгородский Д.Я** Практическая психодиагностика: Методики и тесты.- Самара.2001. –с. 200-202
10. **Нардонэ Дж.** Страх, паника, фобия- М.: Психотерапия, 2008. 356 с.

ՄԵԼՅՍ ՄԿՐՏՄՅԱՆ

Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна,
доктор психологических наук, профессор кафедры психологии

ԼԻԼԻՏ ՄԿՐՏՄՅԱՆ

Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна,
кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии

ԼԻԼԻՏ ՏԱՐԳՏՅԱՆ

Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна,
аспирант кафедры психологии

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье обсуждаются особенности психофизиологических изменений систем обеспечения психологической безопасности учащихся в неблагоприятных условиях жизнедеятельности. Экспериментальным путем выявлена специфика функциональных изменений систем обеспечения психологической безопасности в зависимости от состояния здоровья, эмоциональных особенностей, психической работоспособности личности.

MELS MKRTUMYAN

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan, Chair of Psychology
Doctor of Psychological Sciences, Professor

LILIT MKRTUMYAN

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan, Chair of Psychology
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

LILIT SARGSYAN

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan, Chair of Psychology
Postgraduate Student

FEATURES OF FUNCTIONAL CHANGES OF THE PERSON'S PSYCHOLOGICAL SECURITY ENSURING SYSTEM

The article discusses the features of psychophysiological system changes that provide psychological security of students in unfavorable conditions of life.

The specifics of functional changes in the systems that provide psychological security, mainly depend on the state of health, emotional characteristics, mental performance of the student's personality, are revealed experimentally.

ԳԱՅԱՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ ՊԿԱ, ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ,

հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԱՐՏԱԳԱՂԹԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԴՐԱՊՈՏՃԱՌՆԵՐԸ

Հոդվածի ուսումնասիրության կենտրոնում են արտագաղթի սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները: Առանձնացվել են իրական ու հնարավոր արտագաղթողների հիմնական դրդապատճառները՝ պայմանավորված երեք խումբ (կենսական, սոցիալական, զարգացման) պահանջմունքներով: Արտագաղթելու մտադրություն ունեցող ուսանողների և արդեն մի քանի տարի արտագաղթաց ընտանիքների ուսումնասիրության արդյունքում բացահայտվել են արտագաղթի աճը խթանող հետևյալ սոցիալ-հոգեբանական գործոնները՝ բացասական (երկրից փախչելու) և դրական («ավետյաց երկրում» նոր կյանք սկսելու) գուգահեռ մոտիվացիան, էքզիստենցիալ միգրացիան, ընտանեկան սերտ կապերը, հոգեբանական արտագաղթը և տեղեկատվական ու կապի տեխնոլոգիաների զարգացումը:

Բանալի բառեր՝ արտագաղթ, դրդապատճառ, պահանջմունքներ, էքզիստենցիալ միգրացիա, ընտանեկան կապեր, մշակութային հարված, ադապտացիա:

Ըստ Միջազգային միգրացիային համակարգող տասնմեկերորդ հանդիպման նյութերի՝ միգրացիան համաշխարհային երևույթ է, որն աճում է՝ փոխելով տնտեսական, ժողովրդագրական, քաղաքական ու սոցիալական պայմանները և նպաստում է աղքատության նվազմանը [19]: Քսաներորդ դարի վերջը նշանավորվեց միգրացիայի հզոր ալիքով, ինչը պայմանավորված է գլոբալիզացիայով և մասամբ հետևանք է ապագադրության, նոր երկրների ձևավորմամբ, սահմանների բացմամբ, ինչպես նաև փոխադրամիջոցների զարգացմամբ: Աշխարհում միգրացիայի առաջատարն ԱՄՆ-ն է՝ երկրորդը՝ Ռուսաստանի Դաշնությունը: ԱՄՆ-ն աչքի է ընկնում ներգաղթով, Ռուսաստանում միգրացիոն հոսքերը գրեթե հավասարազոր են: Հայաստանը նույնպես ներգրավված է այդ գործընթացում, սակայն հիմնականում արտագաղթի տեսքով:

Վիճակագրական տվյալները փաստում են, որ արտագաղթը Հայաստանում ոչ միայն չի նվազում, այլ նաև տարեցտարի ավելանում է արտագաղթել ցանկացողների թիվը: Այսպես, ըստ Գեյլափի 2010-2012թթ. ուսումնասիրու-